

EXCAVACIÓ D'URGÈNCIA DE LA NAVETA DE BINIPATI NOU (CIUTADELLA)

*Lluís Plantalamor i
Jaume Sastre Moll*

Assabentats que una naveta al lloc de Binipati Nou era objecte d'espoli, fou inspeccionada i vigilada per la Guàrdia Civil la qual comprovà que dit espoli continuava, per la qual cosa hom procedí a la seva excavació amb la finalitat de salvar el jaciment.

Les feines es dugueren a terme sota la direcció de Lluís Plantalamor i Jaume Sastre Moll, amb l'ajut de personal contractat per conveni entre l'INEM i el Ministeri de Cultura i amb la col·laboració dels alumnes de l'Institut J. M. Quadrado de Ciutadella. Es realitzaren entre els mesos de desembre de 1982 i gener de 1983, dins el pla d'excavacions d'urgències, i s'envià l'informe pertinent a la Subdirecció General d'Arqueologia i Etnologia del Ministeri de Cultura, on constaven dites feines, així com també els resultats obtinguts en l'informe anual a inicis de 1983.

SITUACIÓ DEL JACIMENT

La naveta de Binipati Nou, al terme de Ciutadella (Menorca), es troba situada a uns 500 m al nord de les cases de lloc, damunt un petit roquissar, amb vegetació de garriga baixa, a la tanca de ses Canassles, on hi ha també unes coves excavades a la part baixa del roquissar, el que ens demostra la importància que tingué l'indret en temps antic.

Es troba damunt el roquissar, avui subdividit en diverses tanques amb paret seca, on la poca terra és avui conreada i conviu amb la garriga que s'ha convertit en un lloc de caça, cosa que ha fet possible la localització de la naveta.

El conjunt és molt pròxim a poblats prehistòrics de cert pes com el d'Es Tudons i la Trinitat, al nord i al sud respectivament, mentre que al NE es troben Biniguardó i sa Cavalleria Vella.

DESENVOLUPAMENT DE L'EXCAVACIÓ

Les accions incontrolades que obligaren a intervenir havien fet destroça mitjançant un clot a la zona central del monument.

La primera tasca va ésser arronsar l'escombrim de la zona afectada per l'abocament de materials del clot esmentat; acte seguit es procedí a l'excavació de la part sud, o sigui l'entrada del monument, per poder accedir a l'avantcambra i excavar la cambra, de manera que el darrer lloc excavat fou l'absis.

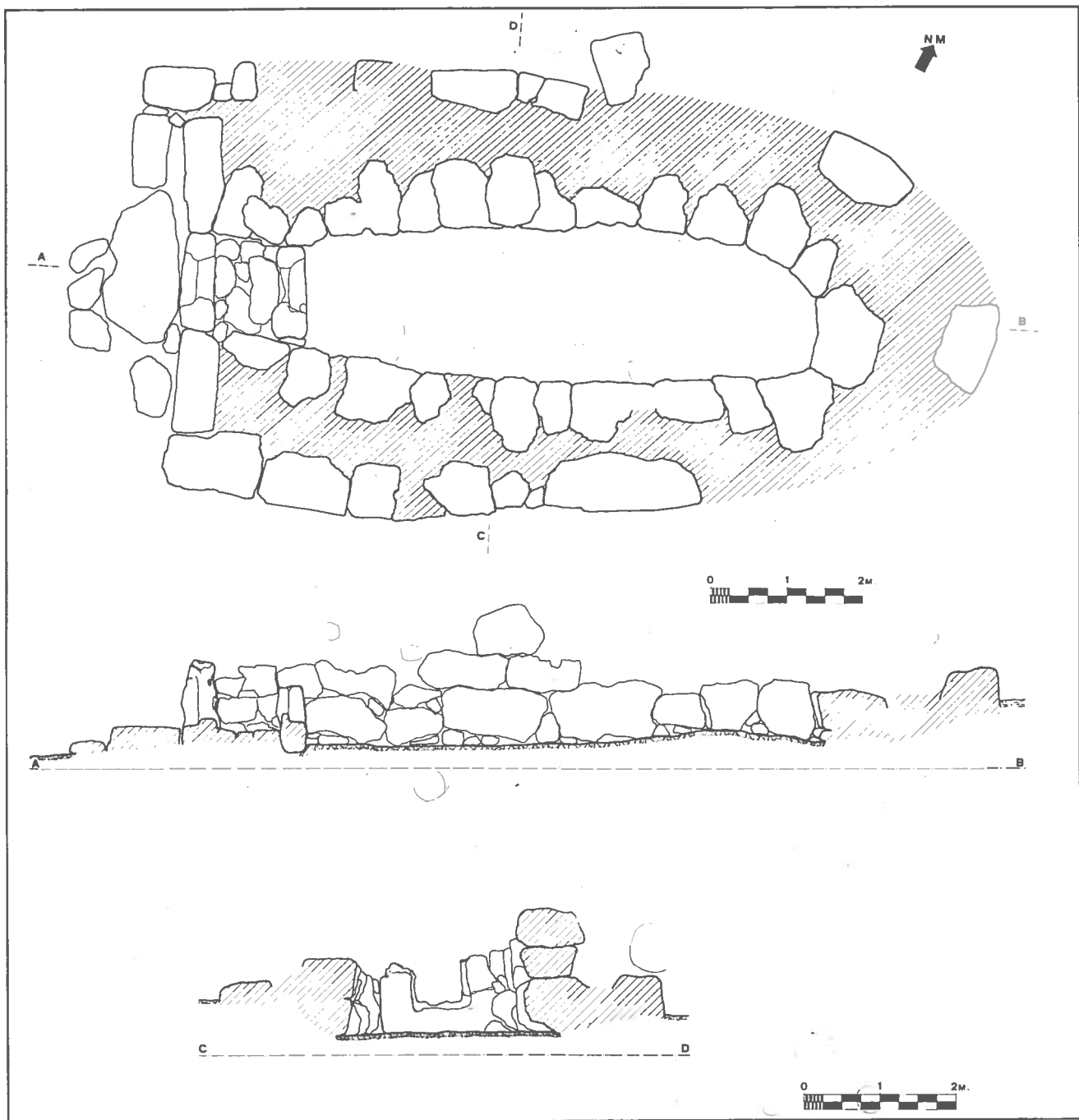
Per motiu de conservació dels paraments exteriors, de murs o arenisca molt degradable, no s'excavà l'exterior del monument, atès que no es disposava de mitjans per a una posterior consolidació.

Vista general del conjunt.

Detall de la façana i de la cambra.

Planta de la naveta.

La disposició del mig centenar de restes d'individus allà deixats no guardava cap ordre lògic, més bé podem deduir que alguns cranis foren acaramullats vora les parets interiors, juntament amb els ossos llargs, i la resta dispersats a la cambra.

A l'absis, aquest acaramullament no es produïa i es van poder identificar alguns cranis amb les corresponents vèrtebres i costelles.

Evidentment, aquesta distribució de restes òssies a l'interior de la cambra obeïa a la necessitat de fer lloc a nous enterraments, cosa que obligava

a reunir i arraconar les despulles ja descarnades. Tot això ve confirmat per les escasses restes trobades a l'avantcambra i a la cambra, espais on es localitzaren els únics elements ceràmics que proporcionà el jaciment.

DESCRIPCIÓ DEL MONUMENT

El monument presenta planta de ferradura allargada, molt deteriorada en el parament exterior, amb un total de 10,76 m de llargària per 6,05 m d'amplària màxima.

Detall de la façana.

Detall de la doble llosa perforada.

La façana, lleugerament còncava, té davant un enllosat de pedres planes, molt deteriorat, que ens recorda altres monuments envoltats total o parcialment per una plataforma; presenta en posició central una llosa perforada, de la qual tan sols queda la part inferior, amb un rebaix per a la col·locació de la pedra de tancament. La tècnica constructiva en la façana, així com en la resta del parament exterior, és de blocs de pedra arenisca molt deteriorada, que si bé no podem considerar com a «cantons», atesa la irregularitat dels mateixos, la tècnica, acurada cap a la cara exterior, permet afirmar que els blocs varen ésser escairats «in situ» un a un per tal d'aconseguir una regularitat externa.

L'avantcambra, més que corredor pròpiament dit, empedrada al sòl, acaba en una altra llosa perforada de característiques idèntiques a la primera de la façana; de fet, l'estructura absidal de l'edifici, a l'interior, té una certa continuïtat de la façana a l'absis, com si de fet s'hagués construït, encara que de petites dimensions, una naveta d'habitació, amb el portal prou estret per poder ésser interromput per la col·locació de les lloses perforades. Les dimensions totals són de 0,80 m de llargària per 1,20 m d'amplària amb una forma un poc esbiaixada.

La cambra, amb el parament irregular -comparat amb el de l'exterior, amb un reblert de pedralla, probablement producte en gran part de la feina de regularització dels blocs- presenta una forma pràcticament oval de 6,70 m de llarg per 2 m d'amplada màxima.

Tota l'estructura està col·locada damunt la roca, un lloser lleugerament desbastat i regularitzat amb terra vermella o call vermell, on ha estat excavat un solc poc profund per a l'encaixament de la llosa perforada interior, característica que no ha pogut ésser comprovada en l'exterior.

L'examen del monument ens predispesa a l'estudi de la seva estructura per comparació amb els altres monuments menorquins i altres més llunyans.

L'estructura de planta de ferradura allargada és la mateixa que la trobada a les navetes d'habitació a Menorca i Mallorca; de fet, en el cas concret de Binipati, la identitat és total atès que la façana i el passadís clàssic no es distingeixen, ja que la primera ha estat substituïda per la llosa de la façana i el segon val, per una avantcambra.

La llosa de la façana, la que veïm a la naveta de Binipati, juntament a la que separa l'avantcambra i la cambra, és una característica fins avui única al terme de Ciutadella; tal volta una creació

final de la construcció de les navetes i que encara aproxima més aquest tipus de monument a les solucions arquitectòniques d'algunes «*tombi di geganti*» sardes.

INVENTARI DELS MATERIALS

Núm. 1.- Botó d'os, de forma cilíndrica amb perforació central, fabricat per refec i perforació de l'extrem esfèric d'un os llarg.
Dimensions: 0,025 m diàmetre i 0,006 m gruixa.

Núm. 2.- Punxó de bronze de secció circular, encastat en un mànec d'os lleugerament retocat i trencat a la part superior.
Dimensions: 0,094 m de llarg.

Núm. 3.- Punxó de bronze de secció circular, amb mànec d'os retocat i allisat.
Dimensions: 0,088 m de llargària.

Núm. 4.- Punxó de bronze de secció circular en la part superior i aplanada i rectangular en la base per tal de posar-li un mànec.
Dimensions: 0,086 m de llarg.

Núm. 5.- Cap d'agulla de secció circular i perfil bicònic sense decoració.
Dimensions: 0,008 m de diàmetre.

Núm. 6.- Llàgrima bicònica de bronze.
Dimensions: 0,016 m d'altura i 0,017 m de diàmetre.

Núm. 7.- Llàgrima bicònica de bronze.
Dimensions: 0,030 m d'altura i 0,018 m de diàmetre.

Núm. 8.- Llàgrima bicònica de bronze.
Dimensions: 0,025 m d'altura i 0,017 m de diàmetre.

Núm. 9.- Cercle de bronze de secció triangular de costats corbs i arestes esmussades.
Dimensions: 0'67 m de diàmetre.

Núm. 10.- Cercle de bronze de secció triangular de costats corbs i arestes esmussades amb mostres inequívocues de laminat d'arestes després de la fundició.
Dimensions: 0,069 m de diàmetre.

Núm. 11.- Cercle de bronze de secció triangular molt aplanat per laminació després de la fundició, de costats corbs i rectes i angles esmussats.
Dimensions: 0,041 m de diàmetre.

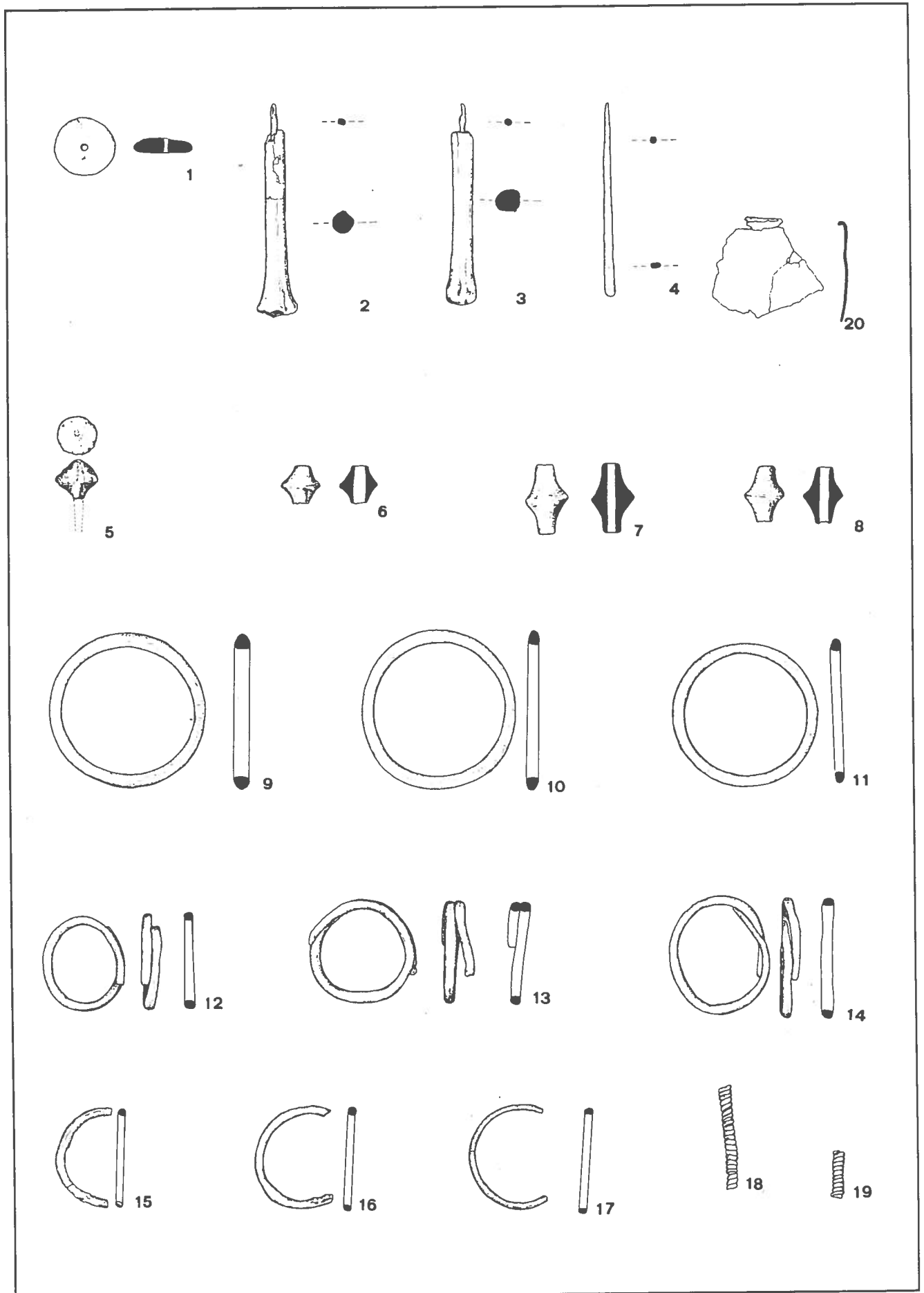
Núm. 12.- Cercle de bronze fabricat mitjançant l'enrotllament d'una espiga de secció circular.
Dimensions: 0,041 m de diàmetre.

Núm. 13.- Cercle de bronze, fabricat mitjançant l'enrotllament en espiral d'una espiga d'una volta i mitja, de secció irregular.
Dimensions: 0,045 m de diàmetre.

Núm. 14.- Cercle de bronze, fabricat mitjançant l'enrotllament d'una espiga de secció més o menys rectangular d'angles esmussats.
Dimensions: 0,056 m de diàmetre.

Núm. 15.- Dos fragments de cercle de secció oval.
Dimensions: 0,043 m de diàmetre.

Núm. 16.- Dos fragments de cercle de bronze de secció circular i oval.
Dimensions: 0,045 m de diàmetre.

Núm. 17.- Dos fragments de cercle de bronze de secció oval aplanada a l'interior.
Dimensions: 0,046 m de diàmetre.

Núm. 18.- Espiral de bronze de secció aplanada possiblement en el seu temps, enrotllat entorn d'algun element vegetal desaparegut.
Dimensions: 0,044 m de llarg i 0,005 m de diàmetre.

Núm. 19.- Espiral de bronze de secció aplanada que en el seu temps estava enrotllat entorn d'algun element vegetal desaparegut.
Dimensions: 0,021 m de llarg i 0,005 m de diàmetre.

Núm. 20.- Fragments d'una làmina de bronze.
Dimensions: 0,043 m d'ample.

Núm. 21.- Fragment de ceràmica pertanyent a un vas de vora tombada, de fang gris, amb desengreixant fi, ocre a l'exterior.
Dimensions: 0,042 m diàmetre boca.

Núm. 22.- Fragment de ceràmica pertanyent a un vas de fang gris i desengreixant fi, color ocre a l'exterior, de forma troncocònica, de parets obertes de secció triangular.
Dimensions: 0,339 m diàmetre boca.

Núm. 23.- Fragment pertanyent a la part superior d'un vas carenat de vora tombada i recte, de fang amb desengreixant, de color ocre gris, brunyit a l'exterior, decorat amb tres punts formant un triangle devora la carena.
Dimensions: 0,182 m diàmetre boca.

Núm. 24.- Vas troncocònic, de parets rectes, vora de secció semicircular, base amb peu lleugerament envencat i ansa lateral semicircular que va de la vora del vas a la base amb secció circular.
Dimensions: 0,090 m diàmetre boca, 0,050 m diàmetre base i 0,059 m d'altura.

Núm. 25.- Tres fragments pertanyen a una olla globular de vora volta, amb un mamelló decoratiu en l'esquena, de fang vermell amb desengreixant calcari i fosc, a l'exterior allisat irregularment.
Dimensions: 0,068 m de diàmetre boca, 0,031 m diàmetre base i 0,059 m d'altura.

Núm. 26.- Vas globular de vora volta i oberta, parets superiors corbes i inferiors rectes, base plana abombada; de fang marró vermellós amb impureses.
Dimensions: 0,124 m diàmetre boca, 0,062 m diàmetre base i 0,090 m d'altura.

Núm. 27.- Fragment de la part superior d'un vas globular de vora volta i oberta de parets corbes i fang ocre vermell porós amb desengreixant calcari.
Dimensions: 0,105 m diàmetre boca.

Núm. 28.- Fragment de vora volta i esquena d'un vas globular de fang cuit amb desengreixant calcari.

Núm. 29.- Fragment pertanyent a una olla globular de vora volta de fang negre amb desengreixant calcari fi.
Dimensions: 0,050 m diàmetre base.

Núm. 30.- Fragment pertanyent a la base d'una olla globular de parets corbes de color ocre gris amb desengreixant calcari.
Dimensions: 0,050 m diàmetre base.

Núm. 31.- Fragment pertanyent a la part inferior d'un vas possiblement globular de base aplanada, color terrós marró, amb desengreixant calcari.
Dimensions: 0,056 m diàmetre base.

Núm. 32.- Fragment pertanyent a la part inferior d'un vas possiblement globular de base plana, de fang cuit amb desengreixant

calcari de color terrós amb tonalitats ocres, vermelles i grogues; es veu l'inici de l'esquena.
Dimensions: 0,059 m diàmetre base.

Núm. 33.- Base plana pertanyent a un vas de fang ocre amb tonalitats negres amb fang cuit amb desengreixant calcari.
Dimensions: 0,035 m diàmetre base.

Núm. 34.- Base plana pertanyent a un vas de gran volum de fang terrós negre amb desengreixant gruixat i arenós.
Dimensions: 0,179 m diàmetre base.

Núm. 35.- Fragment pertanyent a la part superior d'una «polvera» campanenca forma 3 de fang clar i engalva negre mate amb tonalitats marrons.
Dimensions: 0,109 m de diàmetre.

ESTUDI DELS MATERIALS

Hem de destacar que els dos fragments ceràmics 21 i 22, amb tota probabilitat, corresponen a les formes ceràmiques pitòides i olla troncocònica de vora de secció triangular. Aquests trossos, juntament amb el cul d'olla representat pel fragment 34, ens semblen més propis de llocs d'hàbitat que d'inhumació, si bé cal dir que fragments de peces de grans dimensions no són inexistents a enterraments en navetes a Menorca, com per exemple alguns materials procedents de la Cova (1), dipositats pel seu excavador C. Veny al Museu de Menorca o en els enterraments de cronologia, cultura i ritus molt pròxims, com per exemple Son Matge a Mallorca (2).

El fragment 23 pertany a la forma carenada o bitroncocònica pròpia del talaiòtic inicial, formes carenades que, si bé no molt abundants, són clarament representades en navetes menorquines com la de sa Torreta de Tramuntana (3) o la naveta Oriental de Biniac - Argentina (4). Es molt freqüent al nivell talaiòtic de Son Matge, i formes pràcticament idèntiques han estat ben documentades a les navetes d'hàbitat de Mallorca com a es Figueral de Son Real (5).

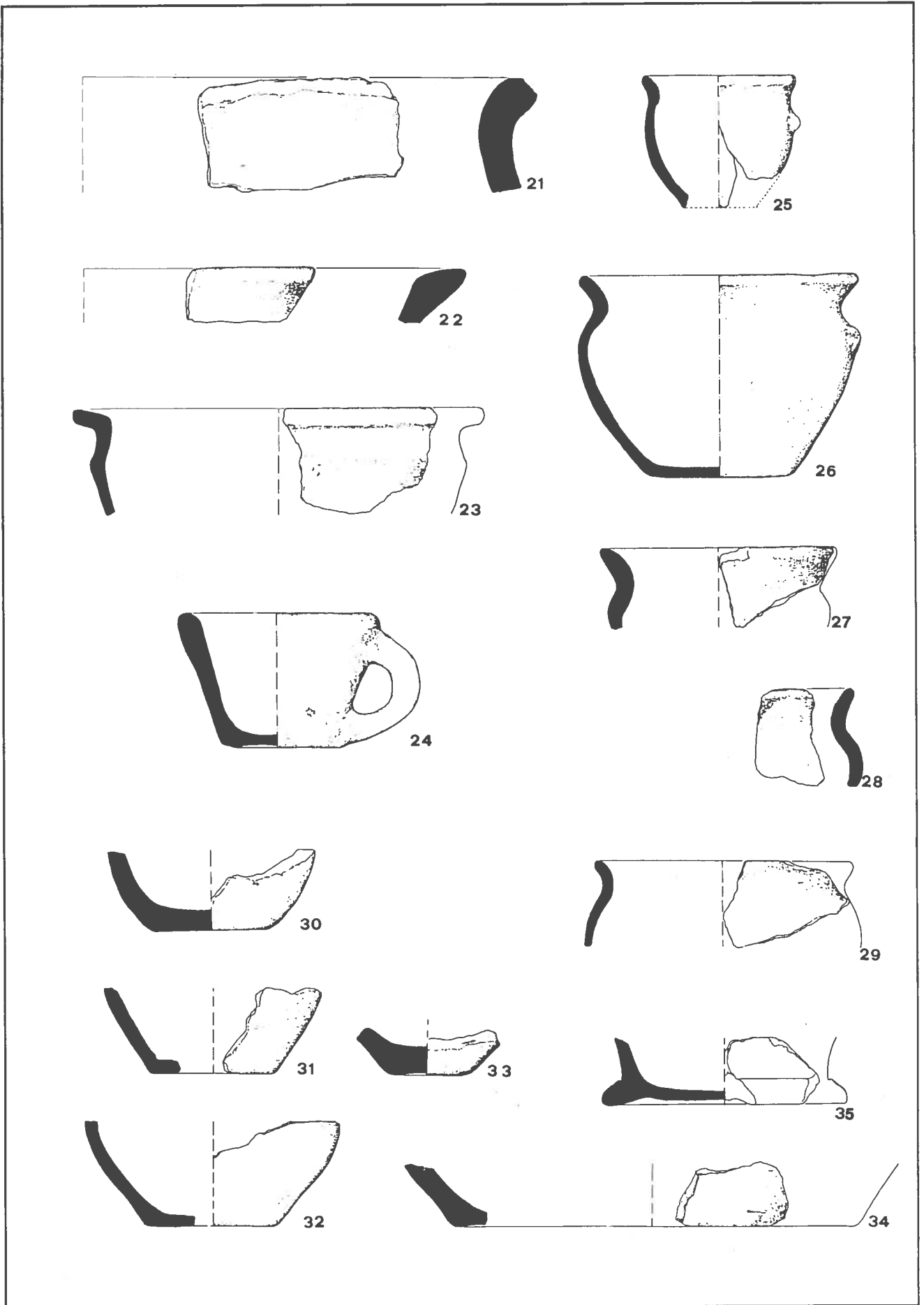
(1) VENY, C. *Excavaciones en la isla de Menorca*. N.A.H. 5. Madrid, 1976 pp. 222-228; VENY, C. *La Naveta de la Cova*. Trabajos de Prehistoria. Vol. 31. Madrid, 1974.

(2) ROSSELLÓ BORDOY, G. y WALDREN, W. *Excavaciones en el Abrigo del Bosque de Son Matge (Valldemosa-Mallorca)*. N.A.H. 2. Madrid, 1973.

(3) MURRAY, M.A. *Cambridge excavations in Minorca. Sa Torreta*. London, 1934.

(4) PLANTALAMOR MASSANET, L. y LÓPEZ PONS, A. *La Naveta Occidental de Biniac-La Argentina (Alayor-Menorca)*. N.A.H. 15. Madrid, 1983.

(5) ROSELLÓ BORDOY G. Y CAMPS COLL, J. *Excavaciones en es figueral de Son Real*. N.A.H. Prehistoria 1. Madrid, 1972.

El vaset troncocònic núm. 24 amb ansa d'anel·la en forma de pont, variant que encara que escassa no és infreqüent a la cultura talaiòtica menorquina, representa una variant diferenciada de la de forma similar amb ansa de munyó regularment decorat, en especial a Menorca ja en època inicial, com veim al vas de la naveta de Binlac-Argentina; més escàs és amb l'ansa circular com al vas de la col·lecció Vives Escudero núm. 150, o el publicat per Corominas Roca (6). Amb ansa de pont, el trobam igualment representat a la col·lecció Vives Escudero núm. 152 i als enterraments antics de Son Maimó (7).

Amb tot, la forma de tipus globular de cul pla i boca oberta, bé sigui de parets rectes o bombades a la part inferior -i freqüentment decorada amb algun detall, en especial petites protuberàncies com als vasos 25 i 26-, és la forma més representada, com veim als trossos 27, 28 i 29, i també ho és a les navetes d'enterrament de la Cova, Son Morell, Es Tudons, Binlac-Argentina, Cotaina (8), sa Torreia de Tramuntana, Rafal Rubí, així com també les anteriors formes d'enterrament del talaiòtic inicial de Son Matge (Mallorca). El fragment 35 correspon al peu d'un pyxide diferenciat (9) aquest, com els estudiats per Lamboglia forma 3 i Morel 750 (10) en la qualitat B, situable als segles I i II a.C. i es pot considerar material fora de context.

És difícil definir-se, atès l'estat fragmentari, respecte els trossos 30, 31, 32 i 33, indubtablement corresponents a formes com les descrites anteriorment en referència al fons o cul, cosa que ens confirma la utilització generalitzada; només excepcionalment apareixen formes esfèriques i bicòniques, de cul pla, a la cultura talaiòtica enfront de la utilització indistinta de fons esfèric o pla de la fase anterior.

Amb tot això, podem afirmar que la ceràmica de la naveta de Binipati Nou és típicament situable en el talaiòtic inicial, com veim a totes les navetes de la part occidental de Menorca (Es Tudons, La Cova, Son Morell) i a l'època final de la utilització de les navetes de la Menorca oriental (Rafal Rubí, Binlac-Argentina, Cotaina, Sa Torreia de Tramuntana) i que corresponien a un nivell cultural coetani i similar al talaiòtic de Son Matge datat al 1225 a.C. pel mètode C14.

Tipològicament aquestes formes són en tot molt similars a la Cultura Nuràgica inicial o Protonuràgica (Estadi cultural de Bonnànnaro (12) a Sardenya) i del Bronze mig de Còrsega (11), la qual cosa ens inclina a pensar que cronològicament hem de situar els enterraments talaiòtics de les navetes de Menorca occidental cap a l'inici de la segona meitat del II mil·lenni a.C.

Referent al metall i l'os, cal destacar que tot, llevat del fragment de plaqueta 20 de difícil definició-, segons la funció o bé és d'ús domèstic o emmagatzament o bé d'ornamentació personal; això posa en entredit la típica definició de gent de guerra donada als talaiòtics i en vista d'això hem de preguntar-nos: és representatiu el grup d'enterrament de Binipati? Si ho és, perquè doncs la manca d'armament? Incògnites que de moment no pensam resoldre.

L'utilitzatge domèstic està representat per un botó circular amb perforació transversal, com la de la fig. 1, un d'igual es troba als Tossals verds de Mallorca; (13) personalment pens que la seva cronologia s'ha de situar al bronze mig com es desprèn del context de dit lloc.

Les alenes, peces de bronze com la 4 o les engastades 2 i 3, indubtablement tenen l'origen al bronze inicial i són freqüents als enterraments en navetes i, excepcionalment emmanegades; d'aquestes se n'han trobades al nivell talaiòtic de Son Matge.

Agulles de cap bicònic com la núm. 5, no les hem trobat documentades fins ara, si bé en recordam algunes de cap esfèric, tant al Museu de Menorca com de Son Matge; en tal cas ens apropam cap a exemplars del Bronze mig del sud de França (14).

(6) COLOMINAS ROCA, J. *El problema del vas de doble fons de Menorca*. B.A.C.A.E.P. Vol. IV. Barcelona, 1926.

(7) AMORÓS, L. *La Cueva sepulcral prerromana de Son Maimó en el término municipal de Petra (Mallorca)*. VI S.P.P. Barcelona, 1974. pp. 137-139.

(8) FLAQUER FÁBREGUES, J. *La Naveta de Cotaina*. Revista de Menorca. Tomo V. Mahón, 1910. pp. 142-145. Els materials foren publicats per M.A. Murray a Opus Cit. Nota 3.

(9) LAMBOGLIA, N. *Per una classificazione preliminare della ceramica campana*. Studi Liguri (Bordighera 1950).

(10) MOREL, S.PI *Céramique campanienne: Les formes*. Rome, 1981.

(11) CAMPS, G. *Préhistoire d'un île. Les origines de la Corse*. Paris, 1988. pp. 141.

(12) LILLIU, G.- *La Civiltà nuragica*. Firenze, 1982. pp. 20-21.

(13) VENY, C. *Las cuevas sepulcrales del bronce Antiguo en Mallorca*. Madrid, 1968. pp. 313, fig. 179-37.

(14) BOURHIS, J., BRIARD, J. MOHEN, J.P. *La dépôt de Bronze de Villethierry (Yonne) Galia Préhistoire*. Paris, 1976.

Els grans de collar bicònics núm. 6, 7 i 8, molt generals a Menorca -sobretot cap al bronze final, inclús a l'edat de ferro, època en què adquireixen volum i complexitat-, els trobam a les navetes d'enterrament com sa Torreta de Tramuntana, Rafal Rubí, la Cova, amb volum i forma similars; tampoc no és estranya aquesta peça a les navetes d'habitació (Clariana) (15) i no l'hem vista documentada al talaiòtic mallorquí. Evidentment és una característica ben diferenciadora entre els talaiòtics mallorquí i menorquí, i el seu origen pensam que l'hem de cercar al sud de França i en concret entre la gent de la cultura Fonboise que tenien exemplars idèntics, ja al Calcolític, amb formes prou simplifícades (16).

Les braceroles núm. 9, 10 i 11, circulars i fabricades amb una peça allargada -a les quals s'ha donat aquesta forma o en espiral-, núm. 12, 13, 14 són prou comunes en tota l'edat de Bronze, encara que les segones presenten clars arcaïsmes, i les trobam ben representades a les navetes (la Cova, es Tudons, Cotaina, Sa Torreta de Tramuntana); i excepcionalment a Son Mercer de Baix s'en va trobar una, possiblement fabricada allà mateix a l'inici de l'edat talaiòtica antiga.

Les espirals de fil de bronze en forma de tub núm. 18 i 19 creim poder-les interpretar com a restes d'ornament personal, un altre temps envoltades entorn d'una matèria degradable, bé vegetal o animal, i aconseguien una major aparença externa, sense el pes i el valor metàl·lic que haurien tingut d'haver estat massisses.

En general son remarcables dos factors: la manca d'armament i l'arcaïsmes del material, tant ceràmic com metàl·lic i ossi.

La manca d'armament ens fa pensar en la seva inexistència o almenys la seva poca importància, el que ens inclina a situar aquest grup com una gent marginal de la cultura talaiòtica, tal vegada gent del complex cultural talaiòtic oriental, desplaçada a la Menorca occidental una volta iniciada la seva aculturació talaiòtica; això faria possible explicar el seu arcaïsmes en la indústria que en molts elements ens recorden fases anteriors no pròpies d'un Bronze mitjà i/o desenvolupat.

CONCLUSIONS

Evidentment, pel material trobat podem afirmar que ens trobam davant un jaciment tancat propi del talaiòtic inicial i amb finalitat funerària. Això, i observats els materials localitzats a les navetes d'es Tudons, Son Morell, i la Cova de Ciutadella, ens permet situar la construcció i la utilització de les navetes d'inhumació de la zona occidental de

Menorca al període talaiòtic I, o sigui a la segona part del II mil·lenari a.C. amb una indústria pròpia d'un bronze mitjà-final.

És en aquesta època que se situa el final d'utilització de les navetes d'inhumació a la Menorca oriental -tant de planta allargada com de tipus internig-, que han proporcionat materials típics del període pretalaiòtic ja evolucionat.

Entre les dues zones no hi ha navetes d'inhumació, la qual cosa ens fa pensar en un possible desplaçament de població de la Menorca oriental a la occidental a l'inici de la cultura talaiòtica.

La distribució de les despulles i del material ens fa pensar en la inexistència d'una cambra superior, tal com trobam a es Tudons (Ciutadella) o a les navetes de Rafal Rubí (Alaior), cambra que possiblement té un origen més antic tal com veim en la xemeneia d'accés de la naveta de tipus internig de Torrellissà Vell. Tot plegat ens suggereix un ritual molt similar al que ens podem imaginar als sepulcres megalítics i a les coves d'enterrament de la fase pretalaiòtica.

(15) Excavacions L. PLANTALAMOR MASSANET i J. ANGLADA GOMILA.

(16) GUILAINE, J., VAQUER, J. *Les debuts de la metallurgie et les groupes culturelles de la fin du néolithique dans le sud de la France*. Dublin, 1979.